

481.

Tabana ni Vosa Kel na Tjoo Vakaviti
Valentia: raka, Si. a
Institute of Foreign Languages, Suva, F.I.J.
Government of Fiji

TOPIC:

LEGEND OF KAI

INFORMANT:

TAITUSI KOROIWACA (M. 67 YRS)

PLACE OF ORIGIN:

NAKINI

PLACE OF INTERVIEW:

NAITASIRI

SUVA.

DATE:

24 / 9 / 83.

INVESTIGATOR:

WILLIE DARI

TR.

Oqo e dua na turaga o Taitusi, e na talanoa taka tiko ki vei au o koya, na kedratou i vaqa na yavusa o Toranasau, ena vanua ko Nawaibuta, e na koro ko Nakini?

Vinaka vakalevu Ratu Tau. Me vaka ni ko ni sa taroga tiko mai, baleta na neitou i lakolako tiko mai, na mai tawana tiko na i tikotko oqo. Oqo o Nakini, se na koro o Nakini. Keitou a gole tiko mai Waibula, oqommai Tailou Noca. Na noqu yavutu, e tiko mai kina, na ~~na~~ yacana o Nawaibuta. Keimami mai tawana tiko na vanua, na ka e ratou mai talanoataka ki vei au o ratou na neitou qase, ni vosoti au ni cala tiko na noqu vosa. E docu meu sa vosa ga vaka neitou koro. E sa ra oso tiko na lewe ni vanua, me vaka ga na i talanoa, e sa qai mani lewa o Toranasau, metatau ki vei irato na tacina, me sa keitou gole mai, me keitou mai vaqara vanua. O ratou na ~~gone~~ gone, e ratou sa tiko yani i Waibula. Oqo, kevaka o ni kila na turaga na marama, na koro oqo, o Navunisole, o Nailega, o Matacula, vata lei Matacaucau. Oti oya, keitou tiko

mai cake, keitou a qai veitatau, e ratou sa qai qai mai o ratou na neitou qase, ratou muri kosova mai na loma ni veikau. E warai ni dua na i sele, e sa goce tiko mai na yavusa, na lewe ni vanua, e mani kau tiko mai na keimami vaqa. Oqo na damuni, na soso, vata kei na vurai. E mani ratou yaco mai e na loma ni veikau, e sa oti tiko mai, kila ga na gauna oya, e se kana tu ga vakadua e na dua ga na siga. E kena i kuri tu ga na tatavu, kei na kekeli e na loma ni veikau. Me yacova mai ga, e ra sa yaco mai e na bati ni waillevu, na wai levu oqo, ko e sa qai vakatokai tiko kina, me sa qai uciwai levu na Rewa. Ia, na yacana dina o Waillevu. E kena i balebale, ni e uciwai levu duadua e Viti. Ni keimami sa gole mai, keimami sa yaco mai e na bati ni wai levu, e sa rai tu mai e na yasana ka dua, mai na Vunisei. E dai oqo, e sa donumaka toka kina e dua na vanua lala, e na gauna oqo. E lala tu na buca oqo, na tai ka dua ni yanuyau. E sa mani lea o Toranasau, me sa keimami mai tawana na buca oya, ni sa lala tu. Ia, e na gauna oya, e sebaa ni kena koro, o Delaidamanu kei Natoaika. Ia, e muria sdu tu mai e dua na kena celana, e dua na tokaitua, e yacana tiko na vanua oya o Naucuni, me yaco sara ki na bati ni wai levu. keimami mani yaco yani i Naucuni, e sa rui yava na vanua. E sa qai mani tukuni, me sa vakaladeci na yavusa oqo, e teri lele e na botq se bavelo, se bilibili. Oqo, e keimami vuto, e ra vuto mai o ira na neimami qase. E ra qai cabe mai e na dua na vanua, e sa karobo sara na vanua, mai tai ka dua. E mani vakatokai tiko na vanua oqo, mai na gauna oya, me yacova mai na gauna oqo, me o Naminikalavo. E kena i balebale, ni kena vosa ki vei keimami i liu, kevaka e tukuni va oqo, e sa mi na lavo. E kena i balebale oya, ni sa buto sara na vanua. Oya e sa sivia ni sa dromu na o, e sa buto na vanua. E mai tawana tiko na vanua, me lai bogi taucoko. Na yavusa e tiko taucoko mai Naminikalavo, me yacova na mataka, keimami sa qai toso tale, me toso tale, me yaco sara ki Nadawa. E yacana tiko na vanua oya o

Nadawa, na yaca ni vanuaoya o Nadawa. Oya o Namikalavo oya, me ra toso
yani i cob. Ia, e kena dodonu tko me yacani vanua oyo o Nadewa. Na vanua
oyo, me dodonu meo Nadewa, ni keimami veidewayaki. E sa qai keimami wase na
vanua, e dua na kena i wase, e sega ni rau tiko vata, o Vale Levu kei na
Lewe ni vanua. E sa qai toso kina na Vale Levu metekivu mai, me donumaka
me tekivu mai na Waidina, mai muri, e dua na vanua e koto i lomai oya,
me ratou takoso, me ratou lako e na i tikotiko levu, o Nabutu. O yaca ni
Nabutu oyo, e qai kaya na neimami liuliu e na gauna oya, na Toranasau,
oyo mesa qai koyaoyo, me yaca ni nodratou koro oyo o Nabutu, o Nabutukatu.
Na i karua ni koro, o Navunichicibi. Ko eqai toka kina e dua tale na
tacidratou, oya e ka ni veiba ga vakaveitacini vakavde, o Lomainasau. E dua
na keitou i wase, o ratou na neitou, e ratou tiko mai Nauluvatu, o ratou na
Vunirewa e dai. E dua na kena i wase, e tiko na kena i liuliu, mai Muwainaweni.
E sa koro ni vili tko ni Idia e na gauna e dai, o Muainaweni oya, e nona i
tikotiko. E sa koro ni vili ni Idia tiko e na gauna oyo, o Muainaweni oyo,
e nodratou i tikotiko, e nodratou i liuliu na Bati. O ratou, na Bati Lekaleka.
Ni sa toso sobu maix ra, o ratou oyo, e ratou Bete. E ratou Bete ni kai.
E yaca ni nodratou koro, o Lolokula. E dua na vanua e Delaidamanu oya, e tai
ka dua, e tiko kina na koro oyo. Na nodra lako tiko mai oyo, e dua na ka e ra
kauta tiko mai, na vatu ni kai. Oyo e dua na vatu damu, momokitikiti. Na
vatu tale ga oyo, e dau lumu, e na vakaqarai ni sa kune na kai. Ia, o iratou
na i lala oyo, ko na Bete, vata kei iratou na Bati, e kedra i kacivi tiko
na 'yatu bati ni vai'. O ratou oyo, e ratou kilai rarabatiko tiko, me
yatu bati ni vai. O ratou oyo, e ratou tekivu mai Waidina, me siro mai
Waidina, me toso sara yani ki liu, me qai kauta sara mai, e na dua na vanua
e tiko i kea e yacana o Navatu, mai Nacokaika. Na vanua oyo, e ratou yadraa
o ratou, e ratou tawana e na siga kei na bogi. E tiko na nodratou koro ni

yadra, o Namana, mai na gusu ni Waidina. E dua na tokaitua e tiko i ke, e yacana o Namana. E ratou tiko i Waidina, e ratou qai cici sobu mai e na Waidina, o koya e qai mai Wainibuka. E qai lako mai oya, e sa tiko mai na yadra ni vanua, Na ka ga e sa qai cakava, e sa qai cici vakadonou, se takosova na uciwai na Waidina. Me ra qai muria e na loma ni veikau. E ra mai tiko oqori mai Nabutu, me vaka ga ni sa mai tiko i vanua, e sa tiko na Bete, e tiko talega na Bete, me baleta na ka makawa, na ka ni valu. Ia, oqo na Bete ni kai, e na mai tiko ga i Bati ni wai, tiko vata kei na nona i yaya. E dua na i yaya e tiko vua, na ka au raia i mataqu. E dua na i ula, e dua na tanoa. Na tanoa oqo, e vaka na bavelo. E tukuni tu, vata na waqari, ko na waqari oqo, na i sepuni. Na sepuni ni kai. E dau takivi tale ga vua na wai buta, ni kai talega. Ia, ni sa keimami tawana na loma ni vanua, e sa qai kerea na Bete, na vo ni keimami i vaqa, me sa maroi tale vata na kai oqo, me maroroi e wai. Ia, e kena i vakarau oqo, ni kila na Bete, ni caka vua e dua na ka vakavanua, me vaka ni da sa kila ga, na yaqona, e sa qai mani mai tiko i bure yani na Bete. E sa tiko i bure na Bete, e sa qai lai qaravi tikoyani. E na siga, kei na bogi. Na i matai ga ni bogi oqo, na i matai ni siga, e sa tawana na nona matarukuruku, oya e tekivu mai loma ni vale, me kauta sara yani i wai, oya na i kawakawa. Ko na mata sawa oqo, e ra sili kai taucoko. Oqo na kai oqo, na sici motomoto, na ka lada. Ia, e na gauna esa bogi va, e sa qai sobu na kai oqo, ia e na nona sa gole sobu na kai, e ra qai taura e duana kai, e tiko na kedrau veimama na gasau vata kei na duruka. Ko na vico oqo, e vico damu. Ni ra sa vodua na ka oqo, e ra sa ka lalai taucoko, ka lalai. Oqo e ra sa qai muria sobu, me vaka ~~ix~~ tuna basi. Ia, na nodu liu sobu oqo, e liutaki ira tiko edua na balei, na luve ni balu damu. E na gauna e sa yaco yani kina i wai, e sa lutu na sici me wai, e na dabibi. E sa bulu sara na dabibi e na sici, na balei, e sa lako na balei. Ia, e sa tu

tale ga na i taukei ni wai mai wai, me qarava na kauta na veka oya. O koya ga na i taukei ni wai, e sana kila tiko. E sa bogi rua, se bogitolu, e sa vaka tka na i taukuku ni loloku ni mate, na ka e sa kune koto. Na ka taucko ogo, e sa tukuni kece tiko mai vei koya na Bete e loma ni vale. Ia, nna Bete, e toka ga e tuba, e na veisau tiko ga e loma ni vale, e na veisau tiko ga na buka, e na sega ni boko rawa, e na siga kai na bogi. E na waqa toka ga me vaka oya. E na gauna ni bogi va, e sa qai tukuna na Bete, me sa lai kau mai. E sa kau mai na kai, e sa qai mai solo, solo tiko e na masi kuvui. E sa qai mataka ni siga gona, e sa qai kau mai. Na kena kau mai ogo, me sa mai raica na Bete. Sa raica na bete, e sa kaya, ni sa dodonu me sa caka na kena sevu vakavanua, ni sa kila o koya, me sa dodonu, me sa caka na kena sevu vakavanua. Na gauna au tukuna tiko ogo o au, e teri gauna balavu. Me vaka ga o keda, ni tiko ga na noda veiqaravi vakavanua e na siga oya, ko e mani mai mate bibi sara o Vunivalu. E sa qai sevu na kai, mesa sevu vakavanua e dau sevu ki vua na ~~ka~~ qalu. E sa qai caka edua na kena qalu. Na qalu ogo, e keimami vakatoka tu, me qalu vitukau. E qalu damudamu, ka koba leu, e kedra na Bati. E sa qai kau na Bati, ni sa vakarau kau cake na i sevu ni kai. O ratou na Bati, e ratou sa qai sauma e dua na vuaka. E dua na vuaka, e dua na kena magiti. E sa qai mani vavi, vata na kena dreke. E sa qai kau ki vua na Turaga na Qaranivalu, me vakaraitaki, ni sa sevu na kai. E sa taua ga na turaga na Qaranivalu, esa qai vakadonuya na veka kece. Ia, na turaga na Qaranivalu, na i wasewase tu ni lei, baleta na Turaga na Qaranivalu, e rua tiko. E kena i katolu, e medra na vanua. Na i matai ni wasewase, e tiko na kena vatu. Mai Viti, mai neitou koro, ni vosoti au, niu guilecava e dua na neitou koro ogo, na nodra koro o ira na neitou lewe ni vanua. I wai, e tiko i wai e dua na vatu, e vaka tiko e dua na vde ni kuro vakaviti. E tiko na qara e loma ni vatu, e ra na siri na yalewa e na ra dara e ruku ni vatu, e na qai

kau mai na kai oqo. Na vatu oqo, e yacana tiko o Valelevu. Ni da moe, e sega ni tarai vakaveitalia na kai oqo. O koya na, meu vakarudaka tale, o koya na i taukei ni vale, o koya, e na rawa nik kati koyana qio, kevaka e dua e tara vakaveitalia, e teri vakarogotaka e liu, na kena tarai na kai oqo, me kau ki vua na Turaga na Qaranivalu. Na i karua ni wasewase ni kai, oqo na kai ni sova. Na kai saraga i Valelevu, e warai ni kau tale e na dua na vanua, na kai oqo. O keitou e Nakini, e warai. E tiko sara ga na matasawa, nona na Turaga na Qaranivalu, oqo na nona koro saraga, ni tiko vata kei ira na lewe ni vanua, mai Naivisere. O koya, e tiko ga na nona koro vakataki koya, e warai tale ni tiko vata kei ira mai Naitasiri. E tiko ga o koya e nona koro, o wainiteru. E tiko ga na nona matasawa, na nona i silisili, e tiko vata ga kei na kai. Na kai oqo, na kai oqo, e kai damu. E malumu na lewena, e qai siki tu ga e na vei gauna kece. Na gauna ni caka na kai, o koya e na siki tu ga. Ia, e dua na kau lesuva tale me baleta na vatu ni kai. Na vatu ni kai oqo, e na dua na gauna, e qai yaco e dua na vakacalaka, mai Delaidamanu mai vei iratou na neitou Bati. E ratou toka mai na neitou qase mai Nakini, me baleta na kena sa tawani, o ratou na Valagi na vanua, na lewa ni vale ni Lotu. E sa qai bole, me limasagavulu na eka, me limasagavulu na ni, me vaka na nodau gagadre na turaga na Qaranivalu, vata na Turaga na Vunivalu mai Bau. O rau oqo, e rau malekata e dua na vanua, ni sa Lotu na Turaga na Vunivalu, e sa malukata me sa cavuta na vanua kece. Me ra Lotu na lewe ni vanua. E sa qai mani yaco mai, vei Toranasau, tukuna rau vua, Toranasau me tukuna rau, Toranasau, me dua na vanua me limasagavulu na eka, me limasagavulu na eka na kai, me soli yani ki na vanua. Ia, ni ota oya, e sa mani soli, me vaka na lewa vakaturaga, e sa yalataki sara na vanua, oqo, o koya e qai kovana e muri, o Rusiate Baikitole. O Ratu Rusiate Baikitole, na Tui Viria. E rogoca o koya na kai oqo, e sa tukuna o koya, o rau oqo, e keitou kai vata sara

ga kei rau oqo. Talaki sara mai na mata ki vei keitou, na mata ki Nabutu. Vua na mata, ka tiko e na neitou koru, e dau kacivi tiko ga, na mata ki Nabutu. E vakavo ga e dua, na Mataveidara. Na veikoro kece oqo, e mata kece ki Nabutu. I Matakinabutu, dou ~~x~~ raica mai e dua na qele, mai sara na dakai, me lima ga na dakai. Me lima na dakai oqo, kemuni na turaga, na marama na vakarorogo tiko, me baleta tiko na i valu. Kevaka o ni rogoca e dua na i valu, e caka mai Nasauvakawalu, e tukuna na Turaga na Vunivalu, me vaka e caka mai Nakorovatu, ko e caka tiko kina na Lotu. E kaya sara o koya, I'au sa rogoca tiko'. O koya gona na dakai oqo, e kau me~~x~~ baleti koya. I muri, e sa qai laurai na kena i tukutukuni, ni sa walu na drau na paudi na kena i sau. E volitaka na Turaga na Vunivalu mai Bau. Ia, na kena i vakamacala mai vei iratou na kena qase, o Turaga na Vunivalu, e rau kerea o rau, na yasana mai Vunicibicibi. Esa mani dua na gauna oya, e sa mani tukuni ki vei keitou, na gauna esa yau mai na, e sa tawana e dua na kena i ulubale, se cava ~~ba~~ e tiko ki vei ia na kai valagi e na gauna oya. E sa mani tukuna tiko me sa keitou vakalala mai. Keimami vakalala mai, me~~x~~ tekivu sara ga mai Namana, o Nabutu, o Unaweni, o Nalokulaviti, me yaco sara ki na vanua kani dovu, mai Mataveibeka. Na vanua kece oya, keitou lako kece mai. Oti oya, me keimami sa qai toki mai i tai ka dua, e na nodrau vanua e dua na yavusa, na yavusa Naleca. O ia oqo, e ra veimataqali i muri i Nakini, e yavusa tiko, ni yavusa Lailai. Baleta e tuva cala na nodratou kawa, e na gauna ni Veitarogi Vanua. E sa qai tuva na Yavusa, na Yavusa o Naivissere. E ratou mataqali tiko, e ratou mataqali ~~ika~~ tiko mai Nakini, vei Toranasau. Ia, na vanua oya, e bulu tiko e na gauna e dai, e sa caka tiko mai e na gauna oqo, e sa keitou mai tiko i Nakini. E sa keitou mai toka osooso sara. Au kerea mo ni vosdi au, ni na qai tomani tale na noqu vakamacala, kevaka e lewa tiko o noqu tauu oqo, me dua tale na yasana ka dua oqo, ko e taura tiko na noqu vosa, meu vosa

tiko va oqo, me tauritiko na noqu vosa, e na noqu na qai vosa tale oya, e na vanua au sa mai toka ga kina oqo i Nakini, meu qarava na vanua, o Naitasiri.

-- Vinaka sara vakalevu Taitusi, ni toka ga na nodaru veitala me bleta toka nanodaru i talanoa ni vaqa, ni yavusa ko Toranasau. Me vaka na nomu talanoataka tka ki vei au, me vaka na kena kau mai na kakana, me vaka na damuni, na soso, vata kei na vurai, ko e kauta mai na buinigone. E rawa ni ko vakamacalataka ki vei au, na buinigone ko e kauta mai nakkakanaoqo?

Io, oqori o rau na neitou vu. O rau oqori na neitou vu, e rau dau vakatokai tale tu ga, o rau na neimami i susu. Na i susu, na i mei. O rau na maraa oqo, e rau tiko kece beka e na veiyasai Viti. Na yaca ga e rau kilai tu kina ki vei keitou, e sega tu ni macala. O keitou o Tinai Baca, kei Liku Wavuka. Mdi Ba, o Litumomo beka; e levu na yacana, e duidui e na veivanua:

-- Au kerea me vaka na noquni talanoataka tiko ki vei au na Bete, me baleta beka na vatu beka ni kai. O ni a tukuna x toka ki vei au, ni a lumuti toka na katu; :E rawa ni o ni tukuna ki vei au!

! ~~na~~ na gauna me dau lai lumuti kina na vatu oya?

Oi, sa dina. Au sega ni taura mai na ka oqoxxx. Na noqu ~~vava~~ vosa tiko, na vatu oqo tau, e vatu amu, e vatu momokiti. E dau tiko vata ga kei na ka taucoko. E dau lumuti, ni sa tiko na Bete, e na nona tiko, ni sa lako ki vua na i tukutuku mai Vale Levu, me sa samu na kai. Ni sa samu na kai, o koya e na raica tiko na i yaya. O koya e na qarava tiko e na siga kei na bogi. O koya tale ga oao, e sa na lumu tiko. Na gauna e na talo na yaqona; e na ~~kaxx~~ tawa tu ga. O Caqari, na nona i ula; e na tu taucoko. Ia, meu taura ga mai muri, e dua na nodratou ase, mai na delana, mai

vatu oqo. Ni sa lai biu o Nacaula, mai Deladamanu i tai. E sa rau mani tiko mai Navatu. E sa kau ga mai na vo ni yaya oqo. Ia, na vtu oqo, e kqai kauta e na dua na caka magiti, e dua vei iratou na nodratou qase, na i Vakauvli. E ra Lotu na Tabacakacaka o Naitasiri, e ra Bose mai Deladamanu, e sa qai kauta o koya na vatu oqo me nona qoca. E sa waqa na buka, e sa qai bulu, vata kei na magiti. E sa gauna ni kana, me sa keli na lovo, e sa boko tu, e sa sega ni macala tu na gauna ni buta ni kai. Ia, na vatu oqo, e se tko ga e na gauna saraga oqo, e tiko ga vei Malakai, e dodonu me kai mai ke.

-- Na kena lumu toka na vatu oya, e na kena vinakati mesobu na ~~ki~~ kai, e na vakatau sara toka ga mai Vale Levu, me vaka na ka o ni tukuna toka?

Io, e vakatau sara toka ga mai Vale Levu, e ra na lewa na kena sdu. Baleta e liu, e kena i babbale, na kai oqo, e se tu makawa ga. Ia, na kai ga keitou kauta tiko mai, na neitou vaqa, o koya a oqo, e caka tiko na kena Dete. Kevaka o na raica tiko tau, me yacova tiko mai na gauna oqo, na dudui ni kai, E dua tale na ka e sa vo tiko Ratu Tau.

Tape cut-off.